

ZANIMIVA OBLIKA LJUDSKEGA LUTKARSTVA NA SLOVENSKEM

(Začasno poročilo)

Niko Kuret

Dolgo smo mislili in govorili, da naše ljudstvo nima lutkarskega izročila. Toda redki, a doslej komaj opaženi primeri dovoljujejo trditev, da imamo tudi Slovenci svoje ljudsko lutkarstvo, ki je, kakor kaže, v tesnem sorodstvu s podobnimi primeri iz sosednjega kajkavskega območja. Naša ljudska oblika lutkarstva je celo tako svojevrstna, da ji v doslej znanem evropskem lutkarstvu¹ še ni bilo moč najti para.

Da smemo upravičeno govoriti o primeru slovenskega ljudskega lutkarstva, dopuščajo za zdaj poročila iz Bukovcev pri Markovcih v ptujski okolici, z Ilovca pri Mekinjah v stiški okolici in s Plešivca pri Škalah v Šaleški dolini, torej z docela različnih ozemelj, ki drugo na drugo ne mejijo. Zveza je pač mogoča med Dravskim poljem in sosednjim hrvaškim ozemljem. In ker gre v vseh treh krajih za v bistvu

¹ Drugi narodi, zlasti Čehi, imajo staro ljudsko lutkarsko izročilo, prim. Jaroslav Bartoš, *Loutkářské hry českého obrození*. Praha 1952. — O ljudskem lutkarstvu drugod informira bogata literatura. Navajam samo glavno. N e m š k o ozemlje: Wilhelm Pessler, *Handbuch der deutschen Volkskunde II*, Potsdam b.l., 429—487 (Carl Niessen, *Das Volksschauspiel und Puppenspiel*). Joh. E. Rabe, *Kasper Putschenelle. Historisches über die Handpuppen und hamburgische Kasperspiele*. Hamburg ²1924. — Francija: Paul Jeanne, *Bibliographie des marionnettes*. Paris 1926. Ernest Maindron, *Marionnettes et Guignol*. Paris (1900). — Belgija: De Warsage, *Histoire du théâtre liégeois de marionnettes*. Bruxelles 1905. Robert Guiette, *Marionnettes de tradition populaire*. Bruxelles 1950. — Anglija: Magde Anderson, *The heroes of the puppet stage*. London 1924. Cyril W. Beaumont, *Puppets and the puppet stage*. London 1938. — Rusija: V. N. Peretc, *Kukolnij teatr na Rusi. Istoričeskij očerk*. St. Petersburg 1895. — Kot dragocen splošni pregled rabi še danes: Charles Magnin, *Histoires des marionnettes en Europe*. Paris ²1862. — Poučen je naposled razstavni katalog: *Théâtres populaires de marionnettes. Guide catalogue de la 4e Exposition temporaire du Musée des Arts et Traditions Populaires*, 12 juillet 1952 — 4 janvier 1953. Paris 1952, kakor ostaja nepogrešljiv tudi Max v. Boehn, *Puppenspiele*. München 1929 (= *Puppen und Puppenspiele II*). — Za slovensko ozemlje bi se dalo izluščiti nekaj drobcev iz arhivalij naših mest, zlasti Ljubljane, prim. France Kidrič, *Dramatične predstave v Ljubljani do leta 1790*. ČJKZ 5 (1926). 112 sl. (§ 6 in sl.). — Mimogrede omenja tudi slovenski del stare Avstrije Eva Friedländer, *Das Puppenspiel in Österreich*. Diss. Wien 1948 (hvaležen sem g. univ. prof. dr. Leopoldu Schmidtu, ki mi je 1954 poslal delo v strojnem prepisu na vpogled).

enako obliko lutke, ki zanjo paralele v tujem lutkarskem svetu doslej ne poznamo, lahko govorimo o tipično slovensko-kajkavski lutkarski obliki. Nadaljnje gradivo bi utegnilo to oznako samo potrditi. Zdi se pa, da je to naše ljudsko lutkarstvo že močno propadlo in pozabljeno.

I

1. Med ženitovanjskimi običaji na Dravskem polju v ptujski okolici je zasledil Boris Orel že 1941 med šaljivimi prizori, nastopi in igrami tudi *lutkovni* prizor »Pravdo za mejo«. ² Konec septembra 1954 sem to izročilo na kraju samem natančno preiskal, zapisal in fotografiral. ³

Po opisu Borisa Orela poteka »Pravda za mejo« takole: V hišo pride »sodnik«, takoj za njim prineseta dva fanta kmečko klop, ki je ovita s plahto. Pod klopjo in v plahti skrit leži neki moški: njegova desna roka je našemljena v prvo lutko, leva v drugo lutko. Prva lutka predstavlja kmeta Plohla, druga pa kmeta Janžekoviča. Oba se pravdata za mejo, ki naj bo nekje na klopi. Sodnik razsojuje, posreduje, pomirjuje, a vse nič ne pomaga. Kmeta se ne moreta zediniti za mejo, še celo stepeta se zanjo prav pošteno.

Prizor je izvajal na svatbi v Stojncih, ki jo je opisal Boris Orel, Franc Šmigoc, kmet, čevljar in godec, doma iz Bukovcev, h. št. 113. Ob mojem obisku sta mi on in njegov brat Andrej, stanujoč v Stojncih, rade volje izvajala ves prizor. Tedaj 56-letni Franc Šmigoc je sicer pripomnil, da manjka »pravega razpoloženja«, s čimer je mislil razigrano gostüvanjsko okolje in potrebno mero pijače. Tako je bil prizor, ki sta mi ga odigrala zunaj za hlevom, pač le medla podoba prave predstave na gostüvanju. Tudi je svinčnik le stežka sledil živahnemu dialogu — magnetofon mi tedaj še ni bil na voljo.

Franc Šmigoc si je še pred mojim prihodom pripravil obe lutki, in sicer takole: Okrog 50 cm dolgo desko je obtesal, da je na enem koncu nastal krog, na nasprotnem koncu pa se je zožil v 3—4 cm široko letvo; prav toliko široko in prav tako dolgo letvo je pribil počez, da je nastal križ z enakimi ročicami (gl. sliko 1/A). Na iztesani krog, ki naj bi predstavljal glavo oziroma obraz, je pribil staro pokrivalo (gl. sl. II/2). Vodoravni prečnik naj bi predstavljal roke. Nanj je potegnil staro deško »jajniko« ter jo spredaj zapel in celo zašil. Na vprašanje, kako temu stvoru pravi, je odvrnil, da je to »dêček« ali »lilek«. ⁴

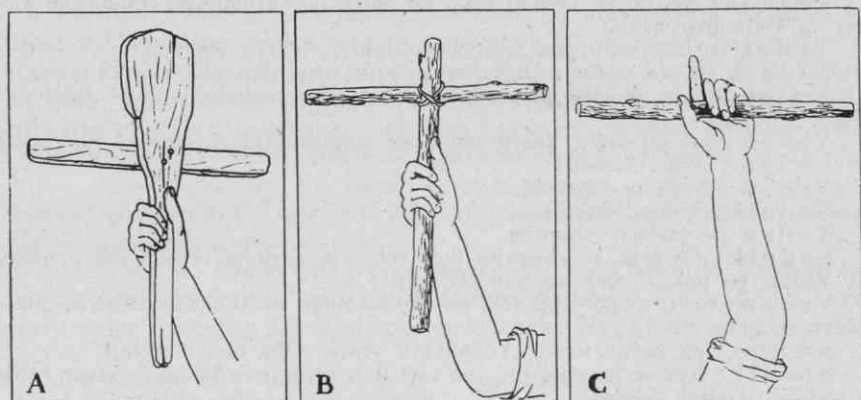
² Boris Orel, Ženitovanjski običaji na Dravskem polju niže Ptujja. Etnolog 14 (1942), 105.

³ Poročilo št. 1 o terenskem potovanju: Ptuj in Ptujsko polje — Maribor — Celje (1954). Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje SAŽU, Ljubljana (Terenska potovanja).

⁴ Pri Pleteršniku dobimo za naziv 'lilek' med drugim tele pomene: 1. die abgelegte Schlangenhaut, kačji l., vzhšt. — Kres, 2. die weiche Haut des Eies, C., 3. feiner Birkenbast, C., 6. die Insectenpuppe, Mur., Mik., 7. zapadni štajerski Slovenci imenujejo Doljance pod Ptujem, kateri »bize« nosijo,

Oder, ki naj bi na njem potekala predstava, je bila navadna dolga klop, ki jo je pregrnil z odejo (lahko bi bila tudi rjuha) (gl. sliko II/3).

Franc Šmigoč je prijel z vsako roko po enega »lileka« in zlezel pod klop (gl. sliko II/4). Njegov brat Andrej ga je z odejo tako zagrnul, da je molel na vsaki strani samo po en »lilek« kvišku. Na klop je položil kamen, ki naj bi bil »mejnik«. Oba »lileka« naj bi bila kmeta, soseda, eden naj bi bil sam Franc Šmigoč (!), drugi pa njegov sosed Vêdan. Andrej Šmigoč si je naslikal s črno kremo za čevlje brke pod nosom, se pokrnil z gasilsko čepico in se ogrnil s pelerino. V eno roko

Sl. 1. Trije tipi naše ljudske lutke: A — Bukovci pri Markovcih, B — Plešivec pri Skalaha, C — Mekinje pri Stični (in Nedelišče v Medjimurju. — Risba Sibila Nekrep.

je vzel kratko palico, v drugo pa »akt« (papir). Tak je predstavljal »sodnika« in se ustopil h koncu klopi. Predstava se je lahko začela. Po mojem zapisu je potekala takole:

Sodnik (bere iz akta): Tü je zdaj pravda za mejo na lici mesta. Tükaj se tožüjeta dva soseda zaradi meje na nijnem travniku. Ker že ta zadeva teče več let, smo morali priti na lice mesta, da stvar ugotovimo. (Šmigoč uhaja v knjižno slovenščino! — Nato pokliče): Jože Vedan!

Vedan (se prikaže izpod klopi, desna Šmigočeva roka!)

Sodnik: Torej, Vedan, zdaj pa pokažite, gê bi bila prava meja. Ali je tü? (Pokaže na kamen na klopi.)

Vedan: Ne, tükaj je nê bilâ meja in tüdi nikol ne bo.

Sodnik: Franc Šmigoč, pridi notri (sic!)

Šmigoč (se prikaže izpod klopi, leva Šmigočeva roka).

Sodnik: Šmigoč, Vedan zanika (sic!), da bi bilâ meja tükaj f sredini.

»Lileke«, C.; ptujske Podravljane — imenujejo »Lileke«. Pjk. (Črt.). — Pletersnik opozarja na glagol *liliti* (se) v pomenu *die weiche Haut, die dünne Rinde von einem Baume abziehen* (C.), — *sich häuten* (Mur.-Cig., Jan., C., vzhšt.) in na srbski izraz *lila*, »ono što se oguli s brezove ili s trešnjove kore kao hartijae«, Vuk.

Šmigo c: Meja je f sredini. Meja mora tükaj ostati. Če pa Vedanu ni po volji, naj pokaže on, gè je meja.

Vedan (pokaže z roko malo proti koncu stola).

Sodnik (vzame kamen in ga postavi na mesto, kjer drži Vedan roko): No, Šmigo c, se strinjaš s tem (sic!)?

Šmigo c: Ne, ker meni je oče pokazal mejo tükaj in meja mora tükaj ostati.

Vedan: V to ne privolin.

Šmigo c (zbije kamen s klopi in udari Vedana po glavi. To stori dvakrat ali trikrat).

Sodnik: Mir! (Pobere kamen in reče:) Kam ga naj tè sedaj postavim? Šmigo c, boš kaj spremena mejo?

Šmigo c: No, če je Vedani tako po volji, pa spremenin. (Pomakne kamen na Vedanovo stran.)

Vedan (se razjezi, udari Šmigoca po glavi. Vpitje, pretep.)

Sodnik (skuša miriti): Dajta mir, če ne, vaji dan oba zapreti.

Šmigo c: Jaz ne odstopim od tega. Kar sem podedniü po očeti, to ne pestin.

Vedan: Jaz pa držin, kar je meni oče pokazal. (Udari Šmigoca po glavi.)

Šmigo c (vrne. Pretep.).

Vedan (obleži nezavesten).

Sodnik: Vedan, fstani!

Vedan (se počasi vzdiguje).

Sodnik: Če četa, se z bogajta med seboj in si določita eno pravo mejo. No, Vedan, pa pokaži, kak bo tebi po volji!

Vedan: Če ti ni po volji tak, pa naj bo meja tii. (Pokaže daleč na Šmigočevo stran.)

Šmigo c (ga začne tepsti, Vedan mu vrača. Oba obnemoreta).

Sodnik: Ker se ne z bogata, jaz vaji dan zapreti in bomo že stvar rešili na sodišči. (Sodnik odide.)

Vedan in Šmigo c (izgineta pod klopio).

Zanimal sem se, od kod ima Franc Šmigo c ta prizor. Pred njim ga je izvajal na gostüvanjih nekdanji markovski organist Jožef K e g l, doma nekje od Ščavnice. Pri Sv. Marku je bil 50 let organist. Vojake je služil v Gradcu, kjer je imel za tovariše menda štiri Slovence, od teh je bil eden nekje od Postojne.^{4a}

2. Raziskovalna skupina Etnografskega muzeja iz Ljubljane je delala septembra 1950 na Dolenjskem, med drugim v okolici Stične. Dr. Milko Matičetov je tedaj na Ilovcu pri Mekinah nad Stično zvedel za lutkovni prizor »Mlatiči«, ki da ga igrajo na ohcetih. Glavni poročevalec je bil tedaj 23-letni P i n t a r j e v Tone iz Stične, z njim pa še 52-letni G a b r s k i Jože iz Mekin in 45-letni I l o v š k i France. Pripovedovanju je sledilo čez nekaj dni ponazorilo.⁵

^{4a} »Pravdo za mejo« sta pokazala brata Šmigoca udeležencem IV. kongresa folkloristov Jugoslavije ob ekskurziji v Markovce 31. avgusta 1957 popoldne. Na ploški obraz »lileka« sta za to priložnost naslikala s črno barvo celó oči, nos in usta.

⁵ Hvaležen sem dr. Milku Matičetovemu, da mi je dal na uporabo svoje terenske zapiske (EM 5/26, 15—17; EM 5/26, 55—64), po katerih posnemam naslednji opis. Narečje ni povsem natanko zapisano, prepis bodočega magnetofonskega posnetka bo lahko popolnejši! — Na najdbi je opozoril še istega leta Boris Orel, Ekipa Etnografskega muzeja v šentviški okolici na Dolenjskem. Slovenski poročevalec 11 (1950), št. 245 (12. oktobra).

Lutka je v stiški okolici preprostejša kakor na Ptujskem polju. Križ odpade, namesto njega ostane samo prečnik — navadna palica, ki jo lutkar potegne skozi rokava starega suknjiča in jo prime na sredi (glej sliko 1/C). Z dvema ali tremi prsti zagrabi pri tem še za star klobuk ali kako drugo pokrivalo (gl. sl. III). Lutki predstavljata dva fanta, mlatiča. »Ta desn je Miha, ta lev je Janez.«

»Oder« je natanko tak kakor v ptujski okolici: dolga pregrnjena klop. Podnjo se spravi lutkar (v opisanem primeru je bil to P i n t a r j e v Tone), ki se ob noge na klopi tako upre, da pod klopjo obvisi in ga s klopjo vred prinesejo v hišo.

Predstava se v stiški okolici začne tako, da prideta najprej dva fanta v hišo; eden med njima je »mešetar«, ki se zmeni s starešino zastran mlatičev. Ko se sporazumejo, prineseta fanta klop v hišo. Mlatiča na klopi spita. Ko ju prebude, se dogovorijo gledé plačila, nato pa se spravita mlatit. S koncema obeh palic posnema lutkar po klopi ritem cepcev. »Mlatiča« se nazadnje skregata in stepeta. Starešina jima plača dnino, nato gresta pit. Pri pijači se spet stepeta, nato pa se odpravita vasovat (»sleparit«). Tudi tu si skočita v lase, nakar se predstava konča. Klop z lutkarjem spet odneso.

Tudi dr. M. M a t i č e t o v je mogel zapisati besedilo prizora le v fragmentih, ker je bilo ponazorilo deloma pripoved, deloma igra. Predstava čaka posnetka na magnetofonski trak! Naj slede zdaj zapisi:

(Fanta prideta v hišo.)

Starešina: Po kogá ste pršli?

Fant: Za ane fejest mlatiče vej, če imate kej za omlatet.

Varianta 1

Varianta 2

Starešina: Tu b se morda
dobil kej.

Nemamo neč!

Fant: A bote kej plačal?

Jes sem pa slišou, de imate, je adn
povedou, de morem sam prit!

Starešina: Kulk bote tli?

Fant: Če bote u dnarji al u blagi dal. Narrajš bi pa za dnar!

Starešina: Če bote kej dobru naredli, bom bulš plaču, če bote pa slabji, pa neč!

Fant: O, dobru, dobru, sej jeh neso še neker potadlal. So tud že pr men bli, pa so tud dobru naredli. A jih lahku prpelem pokazat, da bote vsaj vidli, kako nardijo?

Starešina: Pa prpel, no, da bomo vidli, kašn so.

(Fanta prineseta klop. Tisti, ki ni mešetar, odide. Mešetar predstavi mlatiča.)

Fant: Zdej smó jih že prpelal.

Starešina: Pa nej probajo anmau, kaku gre.

Mešetar (začne bezati oba mlatiča, ki na klopi dremljeta): No, ala, bote morde začela? Sej do zdej sta že zadost douh ležala!

Mlatič (se zbudi, vstane): Koga bi rad?

Mešetar: Sej veste, za koga ste pršli sem!

Mlatič: Če ste kej dobru zrihtal, bomo že napraulil.

Mešetar (starešini): Mlatiči so prpraulen. Zdej, če štè, se pa kar z njim zmenite!

- Starešina: Če ste prišl, da bi mlatil, bomo pa morda naredli.
 Miha: Kaku bote kej plačal, bote od štanta al bote načez?
 Starešina: Kar načez!
 Miha: Če bomo kar načez, kulk štantu pa imate?
 Starešina: Deset štantu.
 Miha (dopoveduje Janezu, za kaj gre).
 Janez (vstane, kima).
 Miha: Al bova začela?
 Janez: Če si dobru napravo.
 Miha: Jest mislim, de bo dobru. Če bo zame prou, bo zate tud.
 Janez: Kaku, če bo samo zate prou, zame pa ne — tu ne more it skùp!
 Miha: Sej bo šlo, ne bod taku tresorit!
 Janez: Nu, pa še nkat gospodarja uprašej, pa kar nardite! (Leže in čaka.)
 Miha (gospodarju): Janez je kontent, samo prau, de moremo še malo poment se. Pa bomo zmešetli, pol bomo pa začel s sojim delom.
 (Začneta mlatiti. Odrivata. Ta ali oni odneha, drugi ga začne kregati, nakar se vsakokrat stepeta.)
 Miha: Le odrivej, le odrivej, sej vidš, de mormo že po prazni slami touč.
 Janez (se izgovarja): Sm taku nekej slab, de ne morem več. Me je nekej ta stara zrihtala.
 Miha: Ne treb se nêč zgovarjet, da si slab. Samu nočeš! (Tačas mu že pripelje klofuto.)
 Janez: Tepu me pa ne boš! Če sva pršla delat, bova delala, če se bova pa tepla, se pa začniva, če si za tu prštiman! (Ga udari, oni vrne. — Naposled starešina plača, Miha spravi. Odideta pit.)
 Miha: Zdej k sva zaslužila, bova šla pa maj pit, če s kontent.
 Janez: Bova pa šla.
 Miha: Kelnarca, boš prnesla nama kej pit? Sva že taku žejna pa rasšešena, da se nama že kar čez rampe svejt.
 (»Kelnarca« prinese, pijeta. Imata namreč majhen lijak pod klobukom pa gumasto cev ob roki privezано in proti lutkarjevim ustom speljano. Nalivajo, lutkar pije!)⁶
 Miha: Zdej bova pa za račun naredla.
 Janez: Pa boma, no. Sej je že cajt, da se anket domisleš.
 Miha: Cajt nej še nêč! Če b ti prej dau, bi pa prej d požru, sej taku bel rad.
 Janez: Prec mi že očitaš!
 Miha: Kaku bova, al bova vsak pu, al kaku?
 Janez: Midva sva tak naredla, da bova na pu imejla.
 Miha: Na pu ne bo nêč, zatu, k s ti menj naredu k jes!
 Janez: Tu pa na boš, da boš men menj dajau!
 Miha: Kaku, da ne? Sej lahku sam prpoznaš, de nês tuk naredu! Nekej ti bom utrgou, pa če si še tak jezen. Sej tu morejo še pošten ldje vejdet, de če mej nardi, mej zasluži!
 Janez: Tu ne, glih tulk boš dau, če ne, te bom pa kej spodbu! (Spet se stepeta.)
 (Odpravita se »sleparit«, vasovat.)
 Miha: Jest za ano fejest punco vejm, Sej morda že vejš, ktira. Una tam gor.
 Janez: Sam, de ne boš h nej šu!
 Miha: Na buj se, h tej na bom hodu.
 Janez (zaspi).

⁶ Ljubljanačani so občudovali lutke ruskega lutkarja Sergeja Obrazcova (gostovanje konec maja 1957), ki praznijo kozarce, kot bi v resnici pile. Ta trik so pa, kakor kaže, že davno prej poznali tudi slovenski ljudski lutkarji!

Miha (gre nekoliko v stran pa začne trkati in klicati): Micka, al spiš? (Počaka, nato spet:) Micka, al spiš? (Čez čas:) O, sej vem, de tuk trden ne spiš, de b me ne slišala! (Čez čas spet:) A b žiher kej noter šu, me taku zebe!

Janez (se je privzdignil in gleda, kaj bo).

Miha (kakor da se odpravlja).

Janez (ga udari): Ti s naraunost k moji pršou, če s prou reku, de ne boš!

Miha (se malo odmakne, nato udari nazaj).

Janez (spet udari. Pretep. — Nato ju odneso).

3. Na Plešivcu pri Škalah v Šaleški dolini so priredili domači fantje februarja 1951 — kakor vsako leto po koledovanju — »klobasno pijačo« ali »bilkovo ohcet«. Na tej zabavi so uprizorili med drugimi šalami tudi lutkovni prizor, ki je prikazal prepir za zemljo med dvema sosedoma. Dr. Rado Hrovatin, ki se je na povabilo fantov zabave udeležil, je potek igre opisal takole:⁷

Iz sosednjega prostora sta prinesla dva fanta domačo podolgovato klop, povsem pregrnjeno z odejo do tal, in jo postavila na tla v sredo sobe. Navzoči fantje in dekleta so se zgrnili okoli te klopi in bodisi sede na svojih sedežih ali stoje živahno spremljali dogajanje. Kot sem videl kasneje, se je bil pod klopjo že v sosednjem prostoru namestil eden izmed fantov in se tiščal z nogami, z rokami in glavo ob noge klopi, tako da ga ni bilo videti, ko so klop prinesli. Ko je bila klop postavljena na tla, je oni fant spodaj iztegnil z levo in desno roko po eno lutko ob obeh straneh klopi od tal pokoncu, tako da sta z gornjim koncem segali nad klop druga drugi nasproti. Lutki sta predstavljali dve moški osebi. Narejeni sta bili iz dveh palic, zvezanih v križ, preko katerega je bil razpet suknjič in nataknjeno pokrivalo, tako da je imel gledalec vtis moža, tesno zapetega in s tesno potisnjenim pokrivalom na glavi. V poteku igre sta si lutki kimali, se rokovali in pretepali. Igra se je vršila tako, da sta lutki igrali »nemo«, v dogajanje pa so se s stalnimi pripombami vmešavali gledalci. Iz teh pripomb je bilo razvidno, da predstavljata lutki sprta kmeta, ki se pravdata za zemljo. Zdelo se mi je, kot da imajo gledalci pred seboj dva znana kmeta iz vasi. Spodbujali so ju z domačimi imeni, kot da sta njihova soseda. Tako so se tudi gledalci polagoma razdelili v dve nasprotni stranki. Oni fant spodaj je v skladu z vzkliki gledalcev premikal obe lutki v živahnem in ogorčenem prepiru, tako da je vsa igra dinamično prešla v »resnično dogajanje«.

Vršila se je toliko časa, dokler gledalci niso odnehali. Ves prizor je trajal dobre četr štiri ure. Nato so klop odmaknili.

4. Med folklornim nastopom v vasi Nedelišće v Medjimurju ob IV. kongresu folkloristov Jugoslavije v Varaždinu smo videli v nedeljo, 1. IX. 1957 popoldne predstavo lutk istega tipa. Tudi tu je šlo — kakor na Ptujskem polju — za prepir dveh mejašev. Kmeta Gašpa in Meljko se prepirata zaradi meje, toda prizor poteka brez sodnika

⁷ Zahvaljujem se mu, da mi je oskrbel prepis svojega zapisa in mi dovolil, da ga v naslednjem objavim.

in na licu mesta. Izvajalec je imel, žal, preslaboten glas, zato dialog ni prišel prav do veljave, pač pa je bil pretep zadosti izrazit. Obe lutki spominjata na tip iz stiške okolice na Dolenjskem, sta pa manj togi, ker je prečnik krajši — »mlatič« mora imeti daljšega! —, zato polovica rokava prosto maha po zraku. Kretnje so prepričljive in učinkovite.

Žal, mi pred koncem tiska ni uspelo dobiti podatkov, koliko je Institut za narodnu umjetnost v Zagrebu to lutkovno zvrst na hrvatskem ozemlju že raziskal, ali so izpričani še drugi kraji in kaj je zvedel o izvoru in posebnostih. Naglica pri skupnem odhodu iz Nedelišća mi tudi ni dovolila, da bi bil sam izprašal domačine, kar vedo o teh svojih lutkah. Zato ostaja moje poročilo v tej točki nepopolno.

II

Dr. R. Hrovatin omenja v svojem poročilu, da je o takem lutkarskem prizoru »slišal pripovedovati tudi drugod po Slovenskem«. Pred nami je naloga, da zberemo sporočila o tem še iz drugih krajev Slovenije in da počakamo nadaljnjih izsledkov s sosednjega hrvaškega ozemlja. Vendar je moč že iz dosedanjih poročil ugotoviti, da gre za bolj ali manj isti tip lutke in lutkovne predstave.

1. Lutka je v vseh treh primerih ročna lutka, vidna samo do pasu, in v bistvu svoje zamisli povsod ista. To velja zlasti za lutko s Ptujskega polja in iz Šaleške doline, ki je zanjo značilno ogrodje v obliki križa. Lutka iz stiške okolice je samo poenostavljen primer iste oblike — pokončno letvo ali palico je nadomestil podlaket, prečnik pa je ostal. Stiška lutka je potemtakem najpreprostejša, markovska z nakazano plosko glavo (obrazom) pa najpopolnejša doslej znana oblika naših lutk.

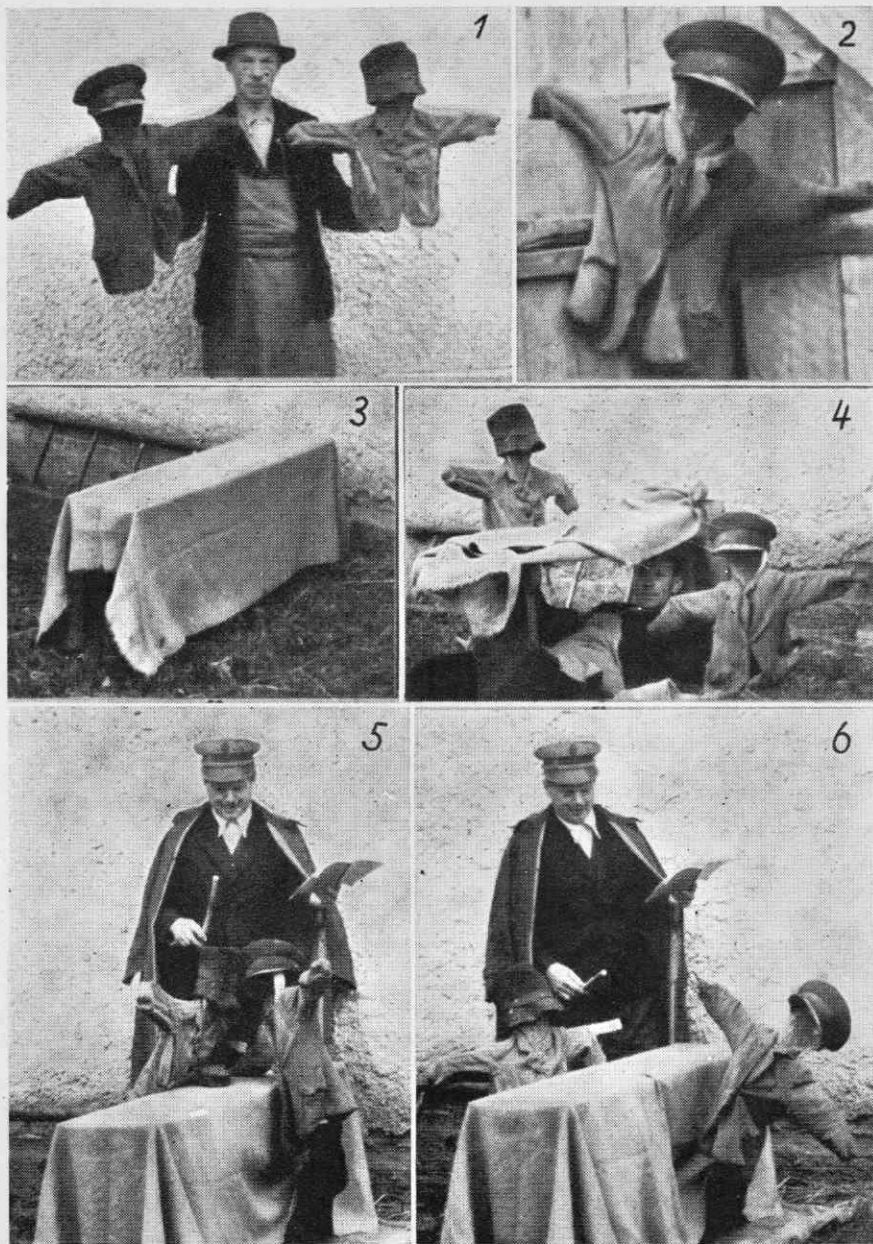
Kljub vsemu poizvedovanju⁸ za lutke te vrste doslej ni bilo mogoče ugotoviti sorodnih oblik v nobenem izmed sosednih etničnih območij. Tako pač upravičeno domnevamo, da gre za tipično *slovensko-kajkavsko* obliko ljudskega lutkarstva. Zato bo treba dosedanje mnenje, da slovensko ljudstvo nima svojega lutkarstva, revidirati.

2. Naša lutkovna predstava — naj bo že na Ptujskem polju, v Šaleški dolini ali v stiški okolici — ima mnogo tipičnih potez, ki so lastne gledališču ročnih lutk na splošno.⁹

Manjka ji sicer osrednji lik *burkeža*, ki ga imajo drugi narodi (Nemci Hanswursta in Kasperla, Italijani Pulcinello, Francozi Polichi-

⁸ Svoje fotografske posnetke sem poslal univ. prof. dr. Leopoldu Schmidt, poročevalcu za disertacijo Eve Friedländerjeve (gl. opombo 1!), in jih pokazal dr. Ludwigu Krafft, vodji lutkarske zbirke mesta Münchena, enemu izmed najboljših strokovnjakov v Evropi. Nobenemu lutke te vrste niso bile znane.

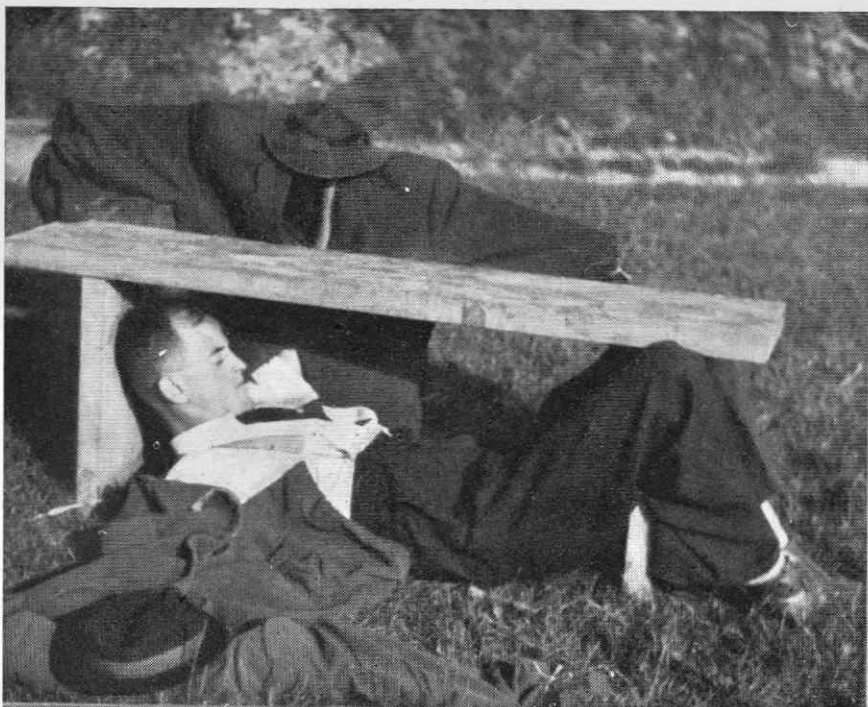
⁹ Gl. Fritz Eichler, *Das Wesen des Handpuppen- und Marionettenspiels*. Emsdetten 1937 (= Die Schaubühne. Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte 17).

Lutkovna predstava iz Bukovcev pri Markovcih (Ptujsko polje): 1. Franc Šmigoc z obema »lilekoma«; 2. lutka (»lilek«); 3. oder; 4. priprava za predstavo; 5. in 6. med predstavo (v ozadju »sodnik«)

Foto: Niko Kuret

Lutkovna predstava z Me-
kinj pri Stični (Dolenj-
sko). — Zgoraj: Pintarjev
Tone, pripravljen za pred-
stavo. — Levo: Med pred-
stavo

Foto: Milko Matičetov

nella in Guignola, Angleži Puncha, Belgijci Tchantchèsa, Rusi Petruško, Turki Karagöza itd.). Tega lika Slovenci nismo izoblikovali, zato je ostalo naše lutkarstvo izročilo brez hrbtenice.¹⁰ Redoma se namreč spleta lutkarstvo med ljudstvom povsod okoli šaljivega lika, ki uteleša ljudski humor in še več kot to, ljudski značaj!

Zato pa imamo v vseh treh primerih tisto lutkarsko prvino, ki je od nekdanj najučinkovitejša in za vzbujanje smeha najcenejša — pretep. Pretep je najznačilnejši pripomoček vseh šaljivih likov na svetu. Soseda s Ptujškega polja in iz Šaleške doline ter mlatiča iz stiške okolice dosežejo »višek« dramatskega dogajanja s tem, da se stepo. Tako je pri ročnih lutkah, odkar in kjer jih poznamo v njihovi ljudski obliki.¹¹

Nadaljnja skupna lastnost predstav z ročnimi lutkami je njihova kratkost. Ljudski lutkarji so igrali včasih po semnjih in proščenjih. Mimoidoči so se ustavljali za hip ali dva pred njihovimi kolibami. Zato so morale biti lutkovne »predstave« kratke, zgoščene, nabite z »dejanjem«, ki se je na koncu sprostito navadno v »pravničnem« pretepu. Tudi na svatbah, kjer nastopajo »naše« lutke, ni časa za dolge predstave!

Posebnost naših lutkovnih predstav pa je, da nastopa pri njih kot sodelujoča oseba tudi živ igralec: na Ptujškem polju sodnik, v stiški okolici starešina kot gospodar, eden od fantov kot mešetar, ena izmed deklet kot kelnarica. Svojevrstno obliko je dobila predstava v Šaleški dolini, kjer gre — po poročilu dr. R. Hrovatina — za pravo lutkarsko pantomimo, ki ilustrira improvizirani dialog dveh in celo več oseb.

Nova poročila bodo podobo našega lutkarstva, kakršno poznamo sedaj, lahko dopolnila. Omogočila bodo tudi raziskovanje, kje je vznikla ta lutkovna oblika; »pravda za mejo«, ki prevladuje, spominja na strastne pravdače med kmeti panonskega območja; priznati pa je treba, da poznajo pravdače tudi vse druge naše pokrajine.

¹⁰ To sem kmalu spoznal, ko sem — v začetku 30ih let — začel uvajati pri nas dotlej neobičajne ročne lutke. Zato sem nemškega »Gašperčka« in nekam bledečnega »Jurčka« pri njih nadomestil 1938 z likom našega Pavlihe. (Prim. Miklavž Kuret, Pavliha. Knjiga o ročnih lutkah. Ljubljana 1942.) Lutki v Nedelšču se imenujeta Gašpar in Meljko. V svoji karakterizaciji sta obe enaki. Gašpar ni nič bolj burkast od svojega soigralca. Njegovo ime je lahko vpliv potujočih lutkarjev (Kasperltheater), lahko pa tudi odmev trikraljevskih kolednikov (Meljko = Melhior?).

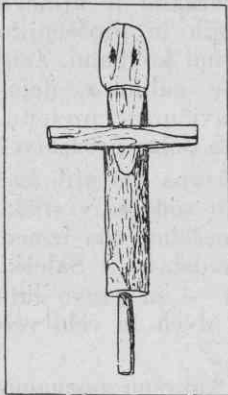
¹¹ »Das Prügeln ist Kaspers Hauptvergnügen, es ist seine wirkungsvollste Tätigkeit und er wird keine Gelegenheit versäumen, sich in seiner aktivsten und grössten Bewegungsmöglichkeit zu produzieren; er ist unübertrefflicher Meister darin. Durch Prügeln löst er die grössten Spannungen und es ist die befriedendste, gründlichste und publikumssicherste Art es zu tun.« (Eichler, n. d., 10.)

III

Prezgodaj je, da bi se lotili raziskovanja izvora naših lutk. Vendar se dá to ali ono že zdaj zabeležiti.

Vsebina in potek predstave nimata nič takega, kar bi segalo dosti izven okvira lutkarstva drugi narodov. Nekaj posebnega je vsekakor živi igralec, ki nastopa ob lutkah, toda tudi sejmski lutkar se je pogosto pogovarjal pred občinstvom s svojim lesenim burkežem.

Problematična pa ostaja *oblika* lutke. Njeno ogrodje je križ. To je, postavim, ogrodje *strašila* na polju. Ali je naš človek skušal oživiti to zagonetno postavo, ki jo postavlja od pamtiveka, da bi odganjala škodljive ptice, četudi ve, da se je nobena ne boji? Morda.

Sl. 2. »Liknites« ali »dete Dionysos« z Balkana (po Wald. Liungmanu, Traditionswdrg. II, 782).

Mojo pozornost je vzbudil balkanski »liknites«, čigar sliko je objavil Waldemar Liungman¹² (gl. sl. 2) po R. W. Dawkinsu.¹³ Ta rekvizit, ki ga ovijajo s cunjami, presenetljivo spominja na naše lutke — tudi njegovo ogrodje sta dva navzkriž pritrjena kosa lesa, shema torej, ki je natanko enaka lutki s Ptujškega polja in iz Šaleške doline!

Ta ali njemu podobni rekvizit se uporablja pri nekem mimično-dramatskem pustnem običaju na Balkanu in predstavlja sedemmesečno nezakonsko dete.¹⁴ V običaju je videla skupina znanstvenikov z Dawkinsom na čelu ostanek Dionysovega kulta, kar je dokazovala s presenetljivimi paralelami; ena med njimi prepričljivo vzporeja ta »liknites« z »detetom Dionysom«. W. Liungman pa vidi v običaju ostanek starih bizantinskih mimov, ki po njegovem sicer res izhajajo iz Dionysovih in drugih vegetacijskih kultov, a so se nato cepili v dve smeri. V turškem kulturnem krogu so prešli v Karagözove senčne lutkovne igre, drugod na Balkanu pa v tako imenovane *kukerske* običaje.¹⁵ »Kukeri« ali »Kuki« so na Balkanu isto, kar so »zvončari« v Kastavščini¹⁶

¹² Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat—Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. II. Helsinki 1958 (= FF Communications Nr. 119), 782, Fig. 107.

¹³ R. W. Dawkins, The modern Carnival in Thrace and the cult of Dionysus. Journal of Hellenic Studies 26 (1906), 191 sl.

¹⁴ Dawkinsov zelo znani opis se naslanja na grški tiskani vir: G. M. Vizyenos, *Oi Kalótygoi, kai ē Daitreia toū Dionýsion en Θράκη*, in se nanaša na kraj Hagios Georgios pri Vizi (v gorovju Istrandža Dagh, 30 km od Črnega morja).

¹⁵ Liungman, n. d., 840 sl., gl. zlasti preglednico (Fig. 129) na str. 846.

¹⁶ Gl. Josip Jardas, Kastavski zvončari. Riječka revija 3 (1954), 16—18.

ali Kurenti (Kórantí) na Ptujsem polju.¹⁷ M. Arnaudov, ki mu dolguje znanstveni svet bogato gradivo iz Bolgarije,¹⁸ izvaja njihov naziv iz bolg. кукла, tur. kukla, novogr. κουκλα, kar vse pomeni *lutko*.¹⁹ »Kuk« pa pomeni tudi kukavico, pomladno ptico (v Romuniji jih sploh imenujejo Cucii, kukavice). W. Liungman opozarja na zanimivo glasovno sorodnost med srvn. gòkeler = Gaukler in srvn. gòk = Gauch, Kuckuck ter sklepa,²⁰ da je Kuker — *igrč*, to se pravi, neposredni naslednik starega mima!

Ne bo se ravno lahko znajti v tej zmedeni štreni sorodnih nazivov in pomenskih povezav. Toda smeri so nakazane. Mogoče se nam bo po kateri pojasnil tudi izvor naših lutk, ki so — kakor kaže — bile predvsem *godčevska* zadeva. Mar niso bili naši godeci pozni nasledniki davnih igrcev?

Résumé

UNE FORME INTÉRESSANTE DE MARIONNETTES POPULAIRES, EN SLOVÉNIE

(Rapport provisoire)

On était longtemps d'avis que les Slovènes ne possédaient pas de propre tradition de marionnettes populaires. D'après trois relations, arrivant de trois endroits différents du territoire slovène, l'auteur souligne que le peuple slovène, lui aussi, applaudit ses propres spectacles de marionnettes. Il s'agit, en effet, d'un spectacle des environs de Ptuj (Styrie), noté et publié, en 1941, par Boris Orel, d'un autre des environs de Stična (Basse Carniole), découvert en 1950 par Milko Matičetov et signalé ensuite par Boris Orel, et enfin d'un troisième, de la vallée de Šalek (Styrie) qu'avait rencontré, en 1951, Rado Hrovatin. L'auteur est à même de citer encore un exemple croate, provenant du Medjimurje (contrée entre la Mure et la Drave).

Les marionnettes en question appartiennent au genre de marionnettes à gaine (guignols), mais à support rappelant une croix (la latte verticale peut être remplacée par l'avant-bras, tout simplement), revêtu d'un vieux veston de garçon, et orné, en haut, d'une vieille coiffure quelconque. Les spectacles ont lieu sur un simple banc, sous lequel s'est couché l'acteur, tenant une marionnette dans chaque main, et caché sous une couverture ou sous un drap de lit dont on a couvert le banc. Les trois croquis schématiques (fig. 1, A—C) et les

¹⁷ Gl. moje predavanje »Potreba sodelovanja pri raziskovanju južnoslovenskih mask« na III. kongresu folkloristov Jugoslavije septembra 1956 v Črni gori (zbornik predavanj je v tisku).

¹⁸ M. Arnaudov, Kukeri i rusali. Studii verhu blgarskite obredi i legendi, č. III. Sbornik sa narodni umotvorenija i narodopis, kn. 34 (Sofija 1920), 1—242.

¹⁹ Erich Berneker, Slawisches etymologisches Wörterbuch I (Heidelberg 1908—1913), navaja p. b. 'kukla' ruski pomen 'Puppe', starinsko 'Hanswurst, Gaukler'. V pomenu 'lutka' dobimo isto besedo tudi v gr. (κουκλα) in v osm. (kukla). — Po Friedrichu Klugeju, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (Berlin u. Leipzig 1934) naj bi bila s tem v zvezi tudi nem. Gugel, 'die Narrenkappe'.

²⁰ Liungman, n. d., 774.

photos reproduits (pl. II et III) donnent une idée de la forme des marionnettes et des spectacles.

Les scènes qu'on représente sont brèves: il s'agit de la dispute — souvent interrompue, et terminée, enfin, par une rixe — de deux paysans, voisins, qui se querellent au sujet de la borne de leurs fermes; ou bien entrent en scène deux batteurs en grange qui, après avoir terminé le battage, eux aussi, entrent en querelle, quand il s'agit de partager le gain.

Il est intéressant qu'il y ait, avec les deux marionnettes, çà et là, un acteur «vivant» qui fait le troisième, en scène, que ce soit le juge, quand les deux paysans se disputent (voir les fig. II), ou bien le fermier, quand il s'agit des batteurs. Dans une des scènes, les marionnettes illustrent, en pantomime, un dialogue improvisé entre les spectateurs. Dans la scène croate, ce sont les deux paysans seuls qui se disputent.

On représente ces scènes de marionnettes toujours aux festins de noce et dans les divertissements de jeunes gens.

L'auteur attend des relations nouvelles. Mais, dès à présent, il croit voir, dans cette forme curieuse de guignol, un phénomène à part du folklore slovène-kaikavien. Sans doute, il y a des traits communs à tous les guignols: les «scènes à bâton» sont leur privilège partout, elles sont aussi toujours brèves. Mais ce qui est intéressant, c'est la forme des marionnettes, c'est le manque du «héros comique» qui, ailleurs, est le personnage central, et c'est, enfin, la particularité que la scène exige quelquefois trois personnages, dont deux sont des marionnettes (jouées par un acteur) et le troisième un personnage vivant.

L'auteur attire enfin l'attention sur la forme du «liknites» thracien, décrit et reproduit, en 1907, par R. W. Dawkins et mentionné par Waldemar Liungman. Le «liknites» ressemble tout à fait au type de nos marionnettes! Aux Balkans, il fait partie des accessoires des scènes de carnaval, exécutées par les «Kukeri» ou «Kuki», personnages masqués, décrits par M. Arnaudoff, en 1920. Le «liknites», c'est le bébé de la «Babo», et rappelle, par son rôle, l'«enfant Dionysos». On suppose que l'origine de ces scènes remonte aux «mimoi» byzantins qui seraient les successeurs des anciennes scènes cultiques de Dionyse. L'auteur remarque encore qu'en grec, en bulgare, en russe, en turc, «kukla» s'appelle la marionnette, et que «Kuker» aurait le sens de «jongleur». La tradition des marionnettes slovènes, dit l'auteur, est sauvegardée par les musiciens populaires; eux-mêmes, ils sont les descendants des anciens jongleurs!

Il est impossible, pour le moment, de décider s'il faut chercher l'origine des marionnettes de ce type en Slovénié ou en Croatie. L'auteur ne se borne, pour le moment, qu'à la constatation des faits, sans vouloir tirer des conclusions que de plus amples relations futures seulement rendront possibles.